

DIPLOMAMUNKA

**Diverzitás, koncentrálttság és
Pareto-elv – epidemiológiai
alkalmazásokkal**

Bősze Beatrix

V. éves matematikus

Témavezető: dr. Izsák János egyetemi tanár

Berzsenyi Dániel Főiskola, Állattan Tanszék

Konzulens: dr. Tóth János egyetemi docens

BME TTK Matematika Intézet, Matematikai Analízis Tanszék

BME

2006

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	5
2. Biológiai diverzitás és koncentráltóság	7
2.1. Diverzitás	8
2.1.1. A diverzitás, mint átlagos ritkaság	10
2.1.2. Néhány ritkasági függvény	10
2.1.3. Dichotom ritkasági függvények	12
2.2. Koncentráltóság	14
2.2.1. Koncentráltósági mérőszámok	17
2.3. Kapcsolatok	20
2.3.1. Összefüggések a két indexcsoport között és azokon belül	23
3. A Pareto-elv	27
3.1. Pareto-elv	27
4. Alkalmazások	31
4.1. Az alapul vett epidemiológiai adatbázis leírása	31
4.2. Diverzitás és koncentráltóság epidemiológiai adatoknál	32
4.2.1. Koncentráltóság	32
4.2.2. Diverzitás	34
4.3. A koncentráltósági és diverzitási indexek időfüggése	38
4.4. A Pareto-elv érvényesülése epidemiológiai adatoknál	38

1. **Melléklet** Fertőző betegségek megyék szerinti eloszlása
2. **Melléklet** Koncentrálttsági és diverzitási indexek időfüggése
3. **Melléklet** A Pareto-elv teljesülésének vizsgálata lineáris sűrűségfüggvényű eloszlásoknál

1. fejezet

Bevezetés

A dolgozat felépítése a következő: pontos (az irodalomban megszokottnál néhány esetben körültekintőbb) definícióját adjuk a szereplő általános, illetve speciális mérőszámoknak [5]. Megvizsgáljuk az ezek között fenálló kapcsolatokat matematikai szempontból. Kiemeljük, hogy számos – jelen ismereteink mellett – megoldatlan problémát is megfogalmazunk. A következő fejezetben a Pareto-elv [10] matematikai leírásával foglalkozunk.

Végül pedig a KSH évekre és területi egységekre (megyék és Budapest) lebontott epidemiológiai adatait elemezzük a tanulmányozott eszközökkel.

2. fejezet

Biológiai diverzitás és koncentráltóság

A címben szereplő diverzitás és koncentráltóság kifejezéseket a közgazdaságtanban, az epidemiológiában, a biológiában, sőt a hétköznapi nyelvben is használjuk [5, 9, 14]. E két kifejezés jelentését tekintve ellentétes tartalmú. A diverzitást a szétosztottság mértékének meghatározásánál, míg a koncentráltóságot a dominancia mértékének meghatározására használjuk. Ahhoz, hogy koncentráltósági és diverzitási szempontból össze tudjunk hasonlítani kettő vagy több mintát, számszerűsíteni kell ezeket a tulajdonságokat, tehát mérőszámok bevezetésére van szükség. Elsőre talán feleslegesnek érezhetjük mindkét szempont szerint vizsgálni egy mintát. Csakhogy különböző tudományokban eltérő időben és okból vált fontossá a koncentráltóság, illetve a diverzitás mérése. Egyik feladatunknak éppen azt tűztük ki, hogy megvizsgáljuk, hogy szükség van-e ilyen sok mérőszámra, illetve egyáltalán a két fő csoportra. Az olyan tudományterületeken, ahol ismert a kategóriák száma (pl.: biológia, epidemiológia), ott a diverzitás mérésére vezettek be indexeket. Ezek általában szakterületenként különböző függvények. Ezzel szemben, ahol nincs nagy szerepe a kategóriák számának (pl. mert előre nem lehet meghatározni), ott koncentráltósági mérőszámokat használnak (pl.: közgazdaságtan:

jövedelem-eloszlás).

Annak ellenére, hogy számtalan tudományos területen használatosak, a következőkben a koncentráltági és diverzitási mértékek bevezetésénél, illetve az indexekre kirótt követelményeknél biológiai kifejezéseket fogunk használni.

2.1. Diverzitás

Vizsgálódásunk tárgyai (leggyakrabban: biológiai) **populáció**knak nevezett (véges) halmazok, amelyek részalmazai **fajok**, a fajok elemei pedig **egyedek** [6]. Az egyedeket $s \in \mathbb{N}$ számú faj esetén olyan X_s diszkrét valószínűségi változóval modellezzük, amelynek eloszlása az

$$S^s := \{(\pi_1, \dots, \pi_s) \in (\mathbb{R}_0^+)^s; \sum_{i=1}^s \pi_i = 1\}$$

s -dimenziós szimplex valamely eleme, s amelynek értéke $i \in \{1, 2, \dots, s\}$, ha a kiválasztott egyed az i -edik fajhoz tartozik, továbbá $P(X_s = i) = \pi_i$. Kiemelt szerepet fognak játszani az alábbiakban a $\pi_0^s := (\frac{1}{s}, \frac{1}{s}, \dots, \frac{1}{s}) = \frac{1}{s}\mathbf{1}^s$ (**diszkrét**)**egyenletes eloszlások** ($\mathbf{1}^s \in \mathbb{R}^s$ minden eleme 1), továbbá a **monopóliumok**, amely névvel itt $\mathbb{R}^s$ standard bázisának $\mathbf{e}_1^s, \mathbf{e}_2^s, \dots, \mathbf{e}_s^s$ elemeire hivatkozunk. (Ez utóbbiaknál tehát az összes egyed egyetlen fajból származik.) Tetszőleges $s \in \mathbb{N}$, $\pi \in S^s$ esetén jelölje $\pi^\downarrow = (\pi_1^\downarrow, \pi_2^\downarrow, \dots, \pi_s^\downarrow) \in S^s$ azt az eloszlást, amelynek tagjai azonosak a π eloszlás tagjaival, csak monoton csökkenő sorrendben követik egymást.

A populációk változatosságát olyan $\text{Div} : \cup_{s \in \mathbb{N}} (\{s\} \times S^s) \longrightarrow \mathbb{R}$ **diverzitási függvényekkel** (diverzitási indexekkel vagy diverzitásokkal) mérjük, amelyek eleget tesznek az alábbi, **kanonikus tulajdonság**oknak nevezett követelményeknek.

1. A második változójukban permutációra nézve invariánsak. Emiatt általában az eloszlás tagjait például nagyság szerint csökkenő sorrendben rendezzük, és így használjuk argumentumként.

2. Rögzített s mellett, minimumukat a monopóliumokon, maximumukat az egyenletes eloszlásokon felveszik: $\forall s \in \mathbb{N} \forall \boldsymbol{\pi} \in S^s \quad \text{Div}(s, \mathbf{e}_1^s) \leq \text{Div}(s, \boldsymbol{\pi}) \leq \text{Div}(s, \boldsymbol{\pi}_0^s)$. (Mekövetelhetjük azt is, hogy az – argumentumok különbözősége esetén – szigorú egyenlőtlenség álljon fenn.)
3. A fajok számának növekedtével az egyenletes eloszlás diverzitása nem csökken, a monopóliumoké (amelyek közül ismét az 1. tulajdonság miatt nyilván elegendő csupán eggyel foglalkozni) nem nő:

$$(a) \quad \forall s \in \mathbb{N} \quad \text{Div}(s, \boldsymbol{\pi}_0^s) \leq \text{Div}(s+1, \boldsymbol{\pi}_0^{s+1}),$$

$$(b) \quad \forall s \in \mathbb{N} \quad \text{Div}(s, \mathbf{e}_1^s) \geq \text{Div}(s+1, \mathbf{e}_1^{s+1}).$$

4. Néha megköveteljük a következő tulajdonságot is. Osszuk fel az egyedek halmazát kétféle (A és B) osztályozás (pl. faj és élőhely típusa) szerint. Legyen $\pi_{1*}, \pi_{2*}, \dots, \pi_{s*}$ az A-beli kategóriák előfordulási valószínűsége. $\pi_{*1}, \pi_{*2}, \dots, \pi_{*t}$ a B-beli kategóriák előfordulási valószínűsége, végül pedig legyen π_{ij} ($i = 1, 2, \dots, s; j = 1, 2, \dots, t$) a szorzatosztályozás osztályainak valószínűsége. A diverzitásoknak az A osztályaira vonatkozó átlaga (előre rögzített diverzitási index-szel dolgozunk):

$$\text{Div}_A(B) = \sum_{i=1}^s \pi_{i*} \text{Div}_i(B),$$

ahol

$$\text{Div}_i(B) = \text{Div}\left(\frac{\pi_{i1}}{\pi_{i*}}, \frac{\pi_{i2}}{\pi_{i*}}, \dots, \frac{\pi_{it}}{\pi_{i*}}\right)$$

Amennyiben teljesül, hogy

$$\text{Div}(A \times B) = \text{Div}(\pi_{ij}) = \text{Div}(A) + \text{Div}_A(B),$$

akkor azt mondjuk, hogy az adott diverzitási index teljesíti a harmadik kanonikus tulajdonságot.

Ezek a követelmények még az $s = 2$ esetben is sokféle diverzitási függvényt engednek meg, ugyanis például az átlagos rangszám és a Gini–Simpson-index

(a definíciókat lásd alább) teljesíti az első három tulajdonságot, és különbözik egymástól.

1. Állítás. *Ha Div diverzitási index, $\varphi : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ pedig olyan monoton növény függvény, amelyre $\varphi(0) = 0$, akkor $\varphi \circ \text{Div}$ is diverzitási index, ugyanis a diverzitási index mindhárom tulajdonsága egyenlőtlenséggel van definiálva.*

2.1.1. A diverzitás, mint átlagos ritkaság

Meglehetősen természetes módon származtathatunk diverzitási függvényeket az egyes fajok ritkaságát mérő $r : \{1, 2, \dots, s\} \times S^s \rightarrow \mathbb{R}$ **ritkasági függvény** segítségével. Megköveteljük, hogy nevüknek megfelelően, az adott populációban kisebb valószínűséggel előforduló fajhoz nagyobb értéket rendeljenek, vagyis, ha valamely $i, j \in \{1, 2, \dots, s\}$ esetén $\pi_i \leq \pi_j$, akkor legyen $r(i, \boldsymbol{\pi}) \geq r(j, \boldsymbol{\pi})$.

Adott r ritkasági függvény esetén képezhető az $r(X_s, \boldsymbol{\pi})$ (a megszokottnál nagyobb minuciózítással: az $r(\cdot, \boldsymbol{\pi}) \circ X_s$) valószínűségi változó várható értéke, az **átlagos ritkaság**, sok esetben így kapunk diverzitási függvényt.

Jöjjenek a példák.

2.1.2. Néhány ritkasági függvény

- Legyen $\text{rang}(i, \boldsymbol{\pi}) := \pi_i$ utolsó előfordulásának helye a $\boldsymbol{\pi}^\downarrow$ eloszlásban. Ez azt jelenti, hogy ha $\pi_i = \pi_j$, akkor $\text{rang}(i, \boldsymbol{\pi}) = \text{rang}(j, \boldsymbol{\pi})$.

A rangot így számoljuk:

```
Last[Position[Sort[p, #2<#1&], p[[i]]]]
```

Ez nyilván az adott populációban kisebb valószínűséggel előforduló fajhoz nagyobb természetes számot rendel. Az ebből a ritkasági függvényből számolt diverzitás az **R átlagos rangszám**: $R(s, \boldsymbol{\pi}) = 1\pi_1^\downarrow + 2\pi_2^\downarrow + \dots + s\pi_s^\downarrow$.

2. Állítás. *Az átlagos rangszám teljesíti a diverzitással szemben támasztott első három követelményt.*

1. Bizonyítás.

- (a) *Egy faj valószínűségének helye a csökkenő sorrendben rendezett eloszlás tagjai között független az fajok sorrendjétől.*
- (b) *A függvény értéke a monopóliumokon 1, az egyenletes eloszlásnál s számú faj esetén $\frac{s+1}{2}$. Teljes indukcióval belátjuk, hogy egy tetszőleges eloszlás esetén a diverzitás a két szélső érték közé esik. Az állítás $s = 2$ esetére nyilvánvaló. Föltéve, hogy tetszőleges $\pi \in S^s$ esetén fennáll, hogy*

$$(2.1) \quad 1 \leq 1\pi_1^\downarrow + 2\pi_2^\downarrow + \cdots + s\pi_s^\downarrow \leq \frac{s+1}{2}$$

bizonyítsuk be, hogy (2.1) fennáll tetszőleges $\varrho \in S^{s+1}$ mellett is. Az (2.1) indukciós feltevés miatt

$$1 \leq 1(\varrho_1^\downarrow + \varrho_2^\downarrow) + 2\varrho_3^\downarrow + \cdots + s\varrho_{s+1}^\downarrow \leq \frac{s+1}{2}.$$

Mivel

$$(2.2) \quad \begin{aligned} & 1(\varrho_1^\downarrow + \varrho_2^\downarrow) + 2\varrho_3^\downarrow + \cdots + s\varrho_{s+1}^\downarrow + (\varrho_2^\downarrow + \varrho_3^\downarrow + \cdots + \varrho_{s+1}^\downarrow) \\ & = 1\varrho_1^\downarrow + 2\varrho_2^\downarrow + 3\varrho_3^\downarrow + \cdots + (s+1)\varrho_{s+1}^\downarrow, \end{aligned}$$

és

$$0 \leq \varrho_2^\downarrow + \varrho_3^\downarrow + \cdots + \varrho_{s+1}^\downarrow \leq 1,$$

ezért (2.1) $s+1$ esetén is fennáll.

- (c) *Tetszőleges fajszám esetén a függvény értéke a monopóliumon 1, tehát a fajszám növelésével nem változik, tehát speciálisan nem is csökken. Az egyenletes eloszlásnál a diverzitás értéke a fajszám monoton növekvő függvénye, vagyis ha növeljük a fajok számát, akkor nő a diverzitási függvény értéke is.*

2. Rögzítsünk egy q rangszámot ($q \in \{1, 2, \dots, s-1\}$), majd képezzük a következő függvényt

$$r(i, \boldsymbol{\pi}) := \begin{cases} 0 & \text{ha } \text{rang}(i, \boldsymbol{\pi}) \leq q \\ 1 & \text{ha } \text{rang}(i, \boldsymbol{\pi}) > q \end{cases}$$

Ez a függvény nyilván az adott populációban kisebb valószínűséggel előforduló fajhoz nem kisebb számot rendel. Az ebből számolt diverzitási index pedig az $r(X_s, \boldsymbol{\pi})$ valószínűségi változó várható értéke:

$$T_q(s, \boldsymbol{\pi}) = \pi_{q+1}^\downarrow + \pi_{q+2}^\downarrow + \dots + \pi_s^\downarrow,$$

amely mennyiséget q -tól **kumulált valószínűségi indexnek** hívjuk.

3. Állítás. *A kumulált valószínűségi index teljesíti a diverzitással szemben támasztott első három követelményt.*

2. Bizonyítás.

- (a) *A permutációinvariancia az előzőhöz hasonlóan itt is nyilvánvaló.*
- (b) *Tetszőleges $q \in \{1, 2, \dots, s-1\}$ értékre a monopóliumon a függvény értéke 0, az egyenletes eloszlásnál 1 (a valószínűségek összege). A többi eloszlásban T_q értéke éppen e kettő érték közé esik, mivel T_q egy eloszlás néhány tagjának összege.*
- (c) *Növelve a fajszámot a monopóliumon és az egyenletes eloszlásnál felvett függvényértékek nem változnak.*

2.1.3. Dichotom ritkasági függvények

Dichotom ritkasági függvény értéke csak az i -edik faj előfordulási valószínűségétől függ, továbbá a függés módja fajonként azonos, azaz létezik olyan monoton csökkenő $\bar{r} : [0, 1] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény, amellyel $\forall i \in \{1, 2, \dots, s\} \forall \boldsymbol{\pi} \in S^s$ $r(i, \boldsymbol{\pi}) = \bar{r}(\pi_i)$. (Ezzel a definícióval összhangban, az előző pontban bevezetett ritkasági függvényeket **nem-dichotom ritkasági függvényeknek** nevezhetjük.)

4. Állítás. Ha $\text{Div}(s, \boldsymbol{\pi}) := \mathbb{E}(r(X_s, \boldsymbol{\pi})) = \sum_{i=1}^s \pi_i \bar{r}(\pi_i)$, ahol az $\bar{r}$ függvény monoton csökkenő, akkor a Div diverzitás teljesíti a szükséges három feltételt.

3. Bizonyítás.

1. Az index definíciójából nyilvánvaló a permutációinvariancia, hiszen az összeadás kommutatív.
2. A diverzitási függvény értéke s számú faj esetén a monopóliumon $\bar{r}(1)$, az egyenletes eloszlásnál $\bar{r}(\frac{1}{s})$. Tetszőleges $\boldsymbol{\pi}$ eloszlás esetén a következőket kapjuk:

$$\bar{r}(1) \leq \bar{r}(\pi_1^\downarrow) = (\pi_1^\downarrow + \pi_2^\downarrow + \dots + \pi_s^\downarrow) \bar{r}(\pi_1^\downarrow) \leq \pi_1^\downarrow \bar{r}(\pi_1^\downarrow) + \pi_2^\downarrow \bar{r}(\pi_2^\downarrow) + \dots + \pi_s^\downarrow \bar{r}(\pi_s^\downarrow).$$

A bizonyítandó egyenlőtlenség másik felét hasonlóan kaphatjuk meg.

3. Div értéke a monopólimban s értékétől függetlenül mindig $\bar{r}(1)$. A diverzitás egyenletes eloszlásnál s faj esetén $\bar{r}(\frac{1}{s})$, $s+1$ faj esetén pedig $\bar{r}(\frac{1}{s+1})$. Mivel $\frac{1}{s} \geq \frac{1}{s+1}$, és az $\bar{r}$ függvény monoton csökken, így $\bar{r}(\frac{1}{s}) \leq \bar{r}(\frac{1}{s+1})$.

A továbbiakban mutatunk néhány példát dichotóm ritkasági függvényekre.

$\bar{r}(\pi_i) :=$	$\text{Div}(s, \boldsymbol{\pi})$	Név	Jel
$\frac{1}{\pi_i}$	s	fajok száma	
$\frac{1}{\pi_i - 1}$	$s - 1$	redukált fajszám	
$\pi_i - 1$	$1 - \boldsymbol{\pi}^2$	Gini–Simpson-index	GS
$-\ln(\pi_i)$	$-\sum_{i=1}^s \pi_i \ln(\pi_i)$	Shannon-index	H
$\frac{1}{n} \ln \frac{n!}{\prod_{i=1}^s n_i!}$	$\frac{1}{n} \ln \frac{n!}{\prod_{i=1}^s n_i!}$	Brillouin-index	H_B

Az utolsó esetben az $\mathbf{n} = (n_1, n_2, \dots, n_s)$ fajgyakoriság-vektorral és az $n := \sum_{i=1}^s n_i$ összegyedszámmal számoltunk.

2.2. Koncentráltság

A sokfajú populációk jellemzésére használt mérőszámok másik csoportja éppen azt méri, hogy milyen mértékben koncentrálnak az egyedek a fajok körében. Ezeket a mérőszámokat hagyományosan nem az eloszlásokon, hanem az egyedszámvektoron értelmezik: $f : \cup_{s \in \mathbb{N}}(\{s\} \times (\mathbb{R}^+)^s) \rightarrow \mathbb{R}$ és **koncentráltsági függvények**nek vagy koncentráltságoknak nevezik. Velük szemben az alábbi követelményeket szokás előírni.

1. A második változójukban permutációkra nézve invariánsak, továbbá **skalainvariánsak**: $\forall s \in \mathbb{N} \forall \mathbf{n} \in (\mathbb{R}^+)^s \forall c \in \mathbb{R}^+ \quad f(s, c\mathbf{n}) = f(s, \mathbf{n})$. Speciálisan ez azt is jelenti, hogy mégis csak értelmezhető eloszlásokon és egyedszámvektorokon egyaránt.
2. A legkoncentráltabbak a monopóliumok, a legkevésbé koncentráltak pedig az egyenletes eloszlások. Az utóbbiakon a függvények értékét nullának szokás venni. $\forall s \in \mathbb{N} \forall \mathbf{n} \in (\mathbb{R}^+)^s \quad 0 = f(s, \mathbf{1}^s) \leq f(s, \mathbf{n}) \leq f(s, \mathbf{e}_1^s)$.
3. Legyen $s \in \mathbb{N}$, és tegyük fel, hogy $\mathbf{n} \in (\mathbb{R}^+)^s$ olyan vektor, hogy valamilyen $i, j \in \{1, 2, \dots, s\}$ mellett $0 < n_i < n_j$. Ha mármost $0 < h < n_i$ tetszőleges, akkor az összes ilyen i, j indexre fennáll, hogy $f(s, \mathbf{n}) < f(s, \mathbf{n} + h(\mathbf{e}_j^s - \mathbf{e}_i^s))$. Ezeknek a feltételeknek az a jelentésük, hogy ha a kisebb létszámú faj egyedét egy nagyobb egyedszámú faj egyedével helyettesítjük (másképp: „szegény ad a gazdagnak”), akkor a koncentráltóság nő.

Az alábbi példákból majd kitűnik, hogy ezek a követelmények még az $s = 2$ esetben is sokféle koncentráltsági függvényt engednek meg.

1. Példa. *Ha f koncentráltsági függvény, vagyis teljesülnek rá a vonatkozó feltételek, és $c \in \mathbb{R}^+$, akkor cf is koncentráltsági függvény.*

1. Megjegyzés. *Az alábbi példákból majd kiderül, hogy az viszont nem igaz, hogy ha f_1 és f_2 is koncentráltsági függvény, akkor $f_1 : f_2 = \text{állandó}$.*

1. Tétel. *A fenti feltételeket kielégítő differenciálható f függvényre teljesülnek a következők.*

1. $\forall s \in \mathbb{N} \forall \mathbf{n} \in (\mathbb{R}^+)^s$

$$\exists i \ n_i = \max\{n_1, n_2, \dots, n_s\} \implies \forall h \in \mathbb{R}^+ \ f(s, \mathbf{n} + h\mathbf{e}_i^s) > f(s, \mathbf{n}).$$

2. *Ha $\mathbf{n} \in (\mathbb{R}^+)^s$ nem minden komponense egyenlő, akkor*

$$\forall h \in \mathbb{R}^+ \ f(s, \mathbf{n} + h\mathbf{1}^s) < f(s, \mathbf{n}).$$

3. *A maximális koordináták szerinti jobboldali parciális deriváltak nemnegatívak:*

$$\frac{\partial f(s + 0, \mathbf{n})}{\partial n_i} \geq 0.$$

4. *Az $\mathbf{1}^s$ vektor irányában vett jobboldali iránymenti derivált nempozitív:*

$$\frac{\partial f(s + 0, \mathbf{n})}{\partial \mathbf{1}^s} \leq 0.$$

5. $\lim_{h \rightarrow +\infty} f(s, \frac{\mathbf{n} + h\mathbf{1}^s}{n + hs}) = 0$. *Itt: $n := \sum_{j=1}^s n_j$.*

4. Bizonyítás.

1. *Legyen i olyan index, amire $n_i = \max\{n_1, n_2, \dots, n_s\}$. A permutációinvariancia miatt feltehető, hogy $i = 1$. Ekkor a koncentrálttsági függvény értékei közt a következő egyenlőtlenségnek kell teljesülnie:*

$$f(s, \frac{n_1 + h}{n + h}, \frac{n_2}{n + h}, \dots, \frac{n_s}{n + h}) > f(s, \frac{n_1}{n}, \dots, \frac{n_s}{n}).$$

Ez az egyenlőtlenség viszont következik a koncentrálttsági indexek harmadik tulajdonságából (szegény ad a gazdagnak). Vagyis elég belátni, hogy

$$\frac{n_1 + h}{n + h} - \frac{n_1}{n} = \sum_{i=2}^s \left(\frac{n_i}{n} - \frac{n_i}{n + h} \right).$$

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a maximális relatív gyakoriságú faj relatív gyakorisága pontosan annyival nőtt, mint amennyivel a többi faj relatív gyakorisága összesen csökkent. Tehát a szegény adott a gazdagnak $s - 1$ lépésben. Ez az állítás a bizonyítások után szereplő megjegyzésen alapul. Besorozva az egyenlet mindkét oldalát $n(n + h)$ -val, a következőt kapjuk:

$$nn_1 + hn - nn_1 - hn_1 = \sum_{i=2}^s nn_i + hn_i - nn_i$$

Kiemelve h -t:

$$h(n - n_1) = h\left(\sum_{i=2}^s n_i\right)$$

Mint hogy $h \neq 0$, leosztunk h -val:

$$n = \sum_{i=1}^s n_i.$$

Minden lépés megfordítható, így az állítást bizonyítottuk.

2. Lásd [5].
3. Az első állításban szereplő képletekből kapjuk az állítást.
4. A második állításban szereplő képletekből kapjuk az állítást.
5. A (folytonos) f függvény második argumentuma $\lim_{h \rightarrow +\infty}$ esetén az egyenletes eloszláshoz tart, melyre pedig a függvény értéke 0.

2. Megjegyzés. A harmadik tulajdonság úgy is teljesül, ha tetszőleges k ($k = 1, \dots, s - 1$) darab fajból veszünk elemeket, és a legnagyobb relatív gyakoriságú faj elemeivel helyettesítjük őket. Formálisan: legyen $h < n_i$, ahol $i = 2, \dots, s$ és $n_1 = \max\{n_1, n_2, \dots, n_s\}$ mint az előbb is! Ekkor:

$$f(n_1 + kh, n_2 - h, \dots, n_{k+1} - h, n_{k+2}, \dots, n_s) > f(n_1, \dots, n_s).$$

5. Bizonyítás. *Teljes indukció k -ra.*

$k = 1$ -re igaz, mert ez volt a harmadik tulajdonság, amit teljesítenie kell az f koncentrálttsági függvénynek.

Tegyük fel, hogy egy tetszőlegesen kiválasztott $k < s - 1$ -re igaz. Lássuk be, hogy $k + 1$ -re is igaz! Vagyis feltettük, hogy

$$f(n_1 + kh, n_2 - h, \dots, n_{k+1} - h, n_{k+2}, \dots, n_s) > f(n_1, \dots, n_s).$$

Ha az egyenlőtlenség bal oldalán lévő kifejezés... tekintjük egy kezdeti eloszlásnak, akkor ha erre alkalmazzuk a harmadik tulajdonságot, akkor a következőt kapjuk:

$$f(n_1 + (k+1)h, n_2 - h, \dots, n_{k+2} - h, n_{k+3}, \dots, n_s) > f(n_1 + kh, n_2 - h, \dots, n_{k+1} - h, \dots, n_s).$$

A tranzitivitás miatt pedig láthatjuk, hogy

$$f(n_1 + (k+1)h, n_2 - h, \dots, n_{k+2} - h, n_{k+3}, \dots, n_s) > f(n_1, \dots, n_s).$$

Tehát ha feltesszük k -ra, akkor teljesül $k + 1$ -re is.

2.2.1. Koncentrálttsági mérőszámok

1. A korrigált **Berger–Parker-féle dominanciaindex:**

$$d(s, \mathbf{n}) = \frac{n_{\max}}{n} - \frac{1}{s},$$

ahol $n_{\max} := \max\{n_1, n_2, \dots, n_s\}$. Ez gyakran használt index, annak ellenére, hogy egyedül a domináns gyakoriságra érzékeny, hiszen mind-egy, hogy hány faj szerepel rajta kívül, csak az számít, hogy a domináns fajon kívüli egyedszám mennyi. Könnyű belátni, hogy erre az indexre teljesül a három alapkövetelmény.

- (a) A permutációinvariancia nyilvánvaló, hiszen az index csak a legnagyobb elemszámú fajtól függ. Mivel az indexet egy hányadosból

számoljuk, így a fajszámok konstansszorosára növelésével a konstans a számlálóban és a nevezőben egyaránt megjelenik, tehát az index skálainvariáns.

- (b) A függvény értéke akkor lesz a legnagyobb ($\frac{s-1}{s}$), ha n_{max} értéke a lehető legnagyobb. Ez pedig akkor teljesül, ha egy kivétellel az összes többi faj 0 egyedszámmal van jelen, ami éppen a monopóliumhelyzetet jelenti. Az egyenletes eloszlás esetében lesz rögzített n mellett n_{max} értéke a legkisebb. Ekkor a függvény értéke éppen 0. Az összes többi esetben a függvény értéke az előbbi két érték közt lesz.
- (c) Ha a szegény ad a leggazdagabbnak h -t, akkor az index értéke $\frac{n_{max}+h}{n}$, egyébként pedig nem változik.

2. A Herfindahl-index:

$$\text{Herf}(s, \boldsymbol{\pi}) := \sum_{i=1}^s \left(\pi_i - \frac{1}{s} \right)^2 = \sum_{i=1}^s \pi_i^2 - \frac{1}{s} = \boldsymbol{\pi}^2 - \frac{1}{s}.$$

Ez a rögzített $s \in \mathbb{N}$ fajszámhoz tartozó $\boldsymbol{\pi} \in S^s$ eloszlásnak az $\frac{1}{s}\mathbf{1}^s$ egyenletes eloszlástól való eukleidészi távolsága. A második kifejezés – ami a formula eredeti alakja – egyezése az első formulával könnyen belátható, ha figyelembe vesszük, hogy $\sum_{i=1}^s \pi_i = 1$. Vizsgáljuk meg, hogy erre az indexre hogyan teljesülnek-e a feltételek.

- (a) A permutációinvariancia itt is nyilvánvaló, mert az index a második változójában szimmetrikus. Mivel a függvény eloszlásra van definiálva, így a skálainvariancia itt úgy értendő, hogy tetszőleges $\mathbf{n} \in \mathbb{R}^{+s}$ esetére a következőképpen terjesztjük ki: $\text{Herf}(s, \mathbf{n}) := \left(\frac{\mathbf{n}}{n} \right)^2 - \frac{1}{s}$. A képletből látszik, hogy a konstans szorzó egyaránt megjelenik a számlálóban és a nevezőben is, így lehet vele egyszerűsíteni.

- (b) Látszik, hogy az egyenletes eloszlásnál a függvény értéke 0. (Az első formulában a szumma minden tagja 0.) Ez minimumhely, hiszen az index négyzetszámok összege, tehát nemnegatív értékű. A függvény értéke monopóliumon $1 - \frac{1}{s}$. Azt kell még belátnunk, hogy tetszőleges $\boldsymbol{\pi} \in S_s$ esetén

$$\begin{aligned} \sum_{i=1}^s \pi_i^2 - \frac{1}{s} &\leq 1 - \frac{1}{s} \\ \sum_{i=1}^s \pi_i^2 &\leq 1 \\ \sum_{i=1}^s \pi_i^2 - \sum_{i=1}^s \pi_i &\leq 0 \\ \sum_{i=1}^s \pi_i(\pi_i - 1) &\leq 0 \end{aligned}$$

Ez mindig igaz, mert az szummában lévő szorzat egyik tagja mindig negatív. Minden lépés megfordítható, így az állítást bizonyítottuk.

- (c) Feltehető, hogy $n_1 = n_{\max}$, $n_1 \geq n_2$. Ekkor a következő egyenlőtlenségnek kell teljesülnie a harmadik tulajdonság teljesüléséhez:

$$\left(\frac{n_1}{n}\right)^2 + \left(\frac{n_2}{n}\right)^2 + \sum_{i=3}^s \left(\frac{n_i}{n}\right)^2 - \frac{1}{s} \leq \left(\frac{n_1+h}{n}\right)^2 + \left(\frac{n_2-h}{n}\right)^2 + \sum_{i=3}^s \left(\frac{n_i}{n}\right)^2 - \frac{1}{s}$$

A közös nevezővel való beszorzás, és az azonos tagok elhagyása után:

$$\begin{aligned} n_1^2 + n_2^2 &\leq (n_1 + h)^2 + (n_2 - h)^2 \\ n_1^2 + n_2^2 &\leq n_1^2 + n_2^2 + 2h^2 + 2h(n_1 - n_2) \\ 0 &\leq 2h^2 + 2h(n_1 - n_2). \end{aligned}$$

Ez igaz, mert mivel feltettük, hogy $n_1 \geq n_2$, így minden tag pozitív. Minden lépés megfordítható, így az állítást bizonyítottuk.

Nyilvánvaló az alábbi kijelentés.

5. Állítás. *Ha f koncentráltási index, $\varphi : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ pedig olyan monoton növény függvény, amelyre $\varphi(0) = 0$, akkor $\varphi \circ f$ is koncentráltási index, ugyanis a koncentráltási index minden tulajdonsága egyenlőtlenséggel van definiálva.*

3. Megjegyzés. *Ha azonban nem csak egyenlőtlenségi feltételeket, hanem egyenlőségi feltételeket is kirovunk (függvényegyenletek formájában), akkor például egyértelműen megkaphatjuk az entrópiát. (lásd pl.[11])*

3. A szóráshányados-index:

$$V(s, \boldsymbol{\pi}) := \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^s (\pi_i - \frac{1}{s})^2}{s}} / \frac{1}{s} = \sqrt{s \sum_{i=1}^s \pi_i^2 - 1}$$

Erre az indexre is teljesül mind a három feltétel, hiszen ez az index a **Herfindahl-index**nek monoton növény függvénye: $\varphi(z) = \frac{1}{s} \sqrt{\frac{z}{s}}$.

2.3. Kapcsolatok

A definiált mérőszámcsaládokkal és relációval kapcsolatban természetes módon merül föl egy sor kérdés. A kérdések egy részére még nincsenek válaszok, csupán azért vannak megemlítve itt, hogy egyrészt látható legyen a megismert indexcsoportok szerepe a matematikában, másrészt hátha valaki kedvet érez ezen elgondolkodni. Mindenekelőtt bevezetünk még egy további fogalmat, egy parciális rendezést az eloszlások halmazán ([1, 12]). Legyen $s \in \mathbb{N}$; $\boldsymbol{\pi}, \boldsymbol{\varrho} \in S^s$.

1. Definíció. *Azt mondjuk, hogy a $\boldsymbol{\pi}$ eloszlás **kevertebb** vagy **sztochasztikusan nagyobb**, mint a $\boldsymbol{\varrho}$ eloszlás, és azt írjuk, hogy $\boldsymbol{\pi} \prec_s \boldsymbol{\varrho}$, ha minden $k \in \{1, 2, \dots, s\}$ esetén $\sum_{i=1}^k \pi_i^\downarrow \leq \sum_{i=1}^k \varrho_i^\downarrow$. Ez a reláció nyilván parciális rendezés az S^s halmazon, és $\forall s \in \mathbb{N} \forall \boldsymbol{\pi} \in S^s$ mellett $\frac{1}{s} \mathbf{1}^s \prec \boldsymbol{\pi} \prec \mathbf{e}_1^s$.*

Az alábbi programrészlet pontosan akkor ad True értéket, ha $\pi \prec \varrho$.

```
Apply[And, (FoldList[Plus, 0, Sort[pi, #2<#1&]] < FoldList[Plus,
0, Sort[rho, #2<#1&]])]
```

1. Igaz-e, hogy kevertebb eloszlás diverzitása nagyobb, koncentrálttsága kisebb?

Legyen π kevertebb eloszlás, mint ϱ . A q -tól kumulált index azt jelenti, hogy egy bizonyos q indextől kezdve összeadjuk a valószínűségeket, tehát a π eloszlás q -tól kumulált indexe nagyobb, mint a mint ϱ eloszlásé, azaz ebben az értelemben π diverzitása nagyobb, mint ϱ diverzitása.

2. Mely esetben lesz egy diverzitási (koncentrálttsági) index monoton csökkenő függvénye koncentrálttsági (diverzitási) index?
3. Lehet-e egy diverzitási indexet Ljapunov-függvényként értelmezni, illetve Ljapunov-függvényből képezhető-e diverzitási index? Időtől függő determinisztikus és sztochasztikus modellekben is fontos szerepet játszik az entrópia: a modellek egy részében csökken, minimumát az egyensúlyban veszi fel. Ez nyilván azt jelenti, hogy a modellek egy részében a diverzitás nő, az egyensúlyban veszi fel a maximumát. Fölmerül a kérdés, hogy az itt szereplő indexek is beválnak-e Ljapunov-függvényként, illetve van-e olyan Ljapunov-függvény, amelyikből további koncentrálttsági és diverzitási index képezhető.

4. Mi a kapcsolat a diverzitási és koncentrálttsági indexek, valamint a valószínűségeloszlások közötti távolságok között?

Természetes módon merül fel a kérdés, hogy az eloszlások közötti távolságokból [Andai, 26. oldal] hasznos indexeket lehet-e definiálni a következő módon: valamely távolságban az egyik eloszlást rögzítjük; legyen az az egyenletes eloszlás vagy a monopólium. Ezek után vizsgáljuk az eloszlások ettől való távolságát! Definiálnak ezek a távolságok diverzitási, illetve koncentrálttsági indexeket? A továbbiakban már csak a

számolás eredményeként kapott képleteket írjuk le, majd megpróbálunk párhuzamot vonni a már meglévő indexek és az itt adódott távolságok között.

- (a) A D_{KL} **Kullback–Liebler-távolság** esetén a következőket kapjuk:

$$(2.3) \quad D_{\text{KL}}(\boldsymbol{\pi}, \mathbf{1}^s) = \sum_{i=1}^s \pi_i \log(\pi_i) + \log(s)$$

$$(2.4) \quad D_{\text{KL}}(\mathbf{1}^s, \boldsymbol{\pi}) = -\log(s) - \frac{1}{s} \sum_{i=1}^s \log(\pi_i)$$

$$(2.5) \quad D_{\text{KL}}(\mathbf{e}_1, \boldsymbol{\pi}) = \pi_1^\downarrow \log \pi_1^\downarrow$$

Ezek közül az első a **Shannon-index** (-1) -szerese.

- (b) A D_{H} **Hellinger-távolság** az alábbiakat szolgáltatja.

$$(2.6) \quad D_{\text{H}}(\boldsymbol{\pi}, \mathbf{1}^s) = 1 - \frac{1}{s} - \frac{2}{s} \sum_{i=1}^s \sqrt{\pi_i}$$

$$(2.7) \quad D_{\text{H}}(\boldsymbol{\pi}, \mathbf{e}_1) = (\sqrt{\pi_1^\downarrow} - 1)^2$$

- (c) A D_{χ^2} χ^2 -távolságból a következők adódnak:

$$(2.8) \quad D_{\chi^2}(\boldsymbol{\pi}, \mathbf{1}^s) = s^2 \sum_{i=1}^s \pi_i^3 - 1$$

$$(2.9) \quad D_{\chi^2}(\mathbf{1}^s, \boldsymbol{\pi}) = \frac{1}{s^2} \sum_{i=1}^s \frac{1}{\pi_i^2} - 1$$

$$(2.10) \quad D_{\chi^2}(\mathbf{e}_1, \boldsymbol{\pi}) = \frac{1}{(\pi_1^\downarrow)^2} - 1$$

A (2.10) távolság $\pi_1^\downarrow$ -nek monoton függvénye, így lényegében azonos a **Berger–Parker-indexszel**. Míg (2.5) és (2.7) nem monoton függvénye $\pi_1^\downarrow$ -nek, így nem is hozható kapcsolatba a **Berger–Parker-indexszel**.

5. Hogyan általánosíthatók a definiált fogalmak eloszlások helyett 1 nyomú önadjungált pozitív definit mátrixokra?

Neumann János az ilyen $\mathbf{D}$ mátrixok entrópiájául a $\text{Tr}(\mathbf{D} \log(\mathbf{D}))$ kifejezést javasolta. Ennek mintájára érdemes lehet bevezetni a **Gini–Simpson-indexet** az $1 - \text{Tr}(\mathbf{D}^2)$ formulával, vagy a **Herfindahl-indexet** a $\text{Tr}(\mathbf{D}^2) - \frac{1}{s}$ képlettel. Formailag definiálható a **szóráshányados-index** is: $\sqrt{s \text{Tr}(\mathbf{D}^2) - 1}$. Érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy hogyan kell a diverzitási és koncentrátsági indexekre vonatkozó általános kvalitatív kritériumokat megfogalmazni. Ezzel összefüggésben az is megvizsgálandó, hogy az így definiált indexek milyen $\mathbf{D}$ mátrix mellett veszik fel a szélsőértéküket.

2.3.1. Összefüggések a két indexcsoport között és azon belül

Koncentrátsági indexek között:

	Herfindahl	Szóráshányados
Berger–Parker	1	2
Herfindahl	-	3

1. Rendezett minta esetén a Berger–Parker-index a Herfindahl-index első tagjának monoton növénye.
2. Explicit összefüggés a Herfindahl-indexen keresztül van.
3. A két index közötti monoton explicit összefüggés:

$$\text{szóráshányados-index} = \sqrt{\text{Herfindahl-index} \times \text{fajszám}}$$

Diverzitási indexek között:

	Redukált fajszám	GS	H	H _B
Fajok száma	1	2	2	2
Redukált fajszám	-	2	2	2
GS	-	-	3	4
H	-	-	-	5

1. **Redukált fajszám = Fajok száma – 1**
2. A Fajok száma a többi indexnél már csak a szummában jelenik meg, úgy mint az összeadandó tagok száma.
3. A Shannon-indexet első tagig sorbafejtve a Gini–Simpson-index mínusz egyszerűsítését kapjuk (egy additív konstansról eltekintve).
4. Nincs közvetlen explicit összefüggés közöttük, csak a Shannon-indexen keresztül.
5. A Brillouin-index a Shannon-index „véges megfelelője”. Vagyis míg az előbbiben véges egyedszámokkal számolunk, addig az utóbbiban csak az eloszlást ismerjük, az egyedek számát nem [5].

Koncentráltsági és diverzitási indexek között:

	GS	H	H _B
Berger–Parker	1	2	3
Herfindahl	4	5	6
Szóráshányados	7	8	9

1. Összefüggés a Herfindahl-indexen keresztül.
2. Összefüggés a Herfindahl-indexen keresztül.
3. Összefüggés a Herfindahl- és Shannon-indexeken keresztül.

4. Explicit összefüggés:

$$\text{Herfindahl-index} = -\mathbf{GS} + 1 - \frac{1}{s}$$

5. A Shannon-indexet első tagig sorbafejtve a Herfindahl-index mínusz egyszeresét kapjuk (egy additív konstansról eltekintve).

6. Nincs explicit összefüggés.

7. Explicit összefüggés:

$$\text{szóráshányados-index} = \sqrt{-\mathbf{GS} \times s + s - 1}$$

8. A Shannon-indexet első tagig sorbafejtve a szóráshányados monoton csökkenő függvényét kapjuk.

9. Nincs explicit összefüggés.

3. fejezet

A Pareto-elv

A Pareto-elv, vagy másnéven a 80-20-as szabály [2, 10] bizonyos értelemben egy monopóliumhoz közeli eloszlást ír le, vagyis a Pareto-elvnek eleget tevő eloszlás koncentrálttsága közel van a monopóliuméhoz (ahol maximális). Ismert diszkrét és folytonos eloszlásokat fogunk vizsgálni, abból a szempontból, hogy milyen feltételek mellett, vagyis a milyen paraméter értékekkel teljesítik a 80-20-as szabályt. Továbbá megpróbáljuk a szabályt általánosítani a Pareto-elvben szereplő 80-20 helyett p-q önkényesen választott paraméterekre.

3.1. Pareto-elv

2. Definíció. *A Pareto-elv: gyakran bekövetkező eseményeknél fordul elő, hogy egy valószínűségi változó várható értékének 80%-a előáll a lehetséges értékeinek csak mintegy 20%-ából. Azaz, ha*

$$W(x) := \frac{\int_x^{+\infty} x'p(x')dx'}{\int_{x_{\min}}^{+\infty} x'p(x')dx'}$$

akkor $W(x_{0.2}) = 0.8$, ahol $x_{\min}$ a vizsgált $W(x)$ minimális értéke, $x_{0.2}$ pedig a 20%-os alsó kvantilis: $\int_{x_{0.2}}^{+\infty} p(x')dx' = 0.2$.

A Pareto-elvnek eleget tevő eloszlások bizonyos értelemben koncentráltabbak: bármelyik koncentráltági mértékkel mérve olyan értéket kapunk, amely közelebb van a monopóliuméhoz.

Vizsgáljuk innentől, hogy milyen eloszláscsaládokra, és milyen paramétereire igaz ez az elv!

Hatványeloszlás

Ennek az eloszlásnak leginkább a gyakorlati szerepe jelentős, hiszen a természetben előforduló jelenségeknek jelentős hányada követ hatványeloszlást. Ilyenek például: a földrengések nagysága, az internetes oldalak nézettsége, a városok lakosságának eloszlása, vezetéknevek eloszlása, a Hold-kráterek átmérőjeinek nagysága. Az, hogy például a vezetéknevek eloszlása hatványeloszlás, azt jelenti, hogy van néhány rendkívül gyakori vezetéknev, a legtöbb vezetéknev viszont elég ritka.

A hatványeloszlás sűrűségfüggvénye:

$$p(x) = Cx^{-\alpha},$$

ahol α az eloszlás paramétere, C pedig α -tól függő normáló tényező. Eloszlásfüggvényének komplementere pedig

$$(3.1) \quad P(x) = \int_x^{+\infty} p(x')dx' = \frac{C}{\alpha - 1}x^{-\alpha+1} = \left(\frac{x}{x_{\min}}\right)^{-\alpha+1},$$

ahol C értékét a következő módon kapjuk meg:

$$1 = \int_{x_{\min}}^{+\infty} p(x)dx = C \int_{x_{\min}}^{+\infty} x^{-\alpha}dx = -\left[\frac{Cx^{1-\alpha}}{1-\alpha}\right]_{x_{\min}}^{+\infty}.$$

Ha $\alpha > 1$, akkor:

$$C = (\alpha - 1)x_{\min}^{\alpha-1}.$$

Ha $\alpha > 1$, akkor a medián, jelöljük ezentúl $x_{1/2}$ -vel, egyértelműen meghatározható. A medián az értelmezési tartomány azon pontja, amelyre igaz a

következő:

$$\int_{x_{1/2}}^{+\infty} p(x)dx = \frac{1}{2} \int_{x_{\min}}^{+\infty} p(x)dx,$$

vagyis

$$x_{1/2} = 2^{1/(\alpha-1)} x_{\min}.$$

Ha például azt vizsgáljuk, hogy hogyan oszlik meg a vagyon az emberek közt, akkor a medián elválasztja a társadalom gazdag rétegét a szegény rétegtől. Nézzük meg a gazdagabb réteg vagyona várható értékének arányát az összvagyon várható értékéhez képest:

$$\frac{\int_{x_{1/2}}^{+\infty} xp(x)dx}{\int_{x_{\min}}^{+\infty} xp(x)dx} = \left(\frac{x_{1/2}}{x_{\min}}\right)^{-\alpha+2} = 2^{-(\alpha-2)/(\alpha-1)},$$

ha $\alpha > 2$ akkor mindkét integrál konvergál.

Általában, ha egy eloszlás eloszlásfüggvényének komplementere a (3.1)-ben meghatározott $P(x)$, akkor

$$W(x) = \frac{\int_x^{+\infty} x'p(x')dx'}{\int_{x_{\min}}^{+\infty} x'p(x')dx'} = \left(\frac{x}{x_{\min}}\right)^{-\alpha+2}$$

és ha $\alpha > 2$, akkor

$$W = P^{(\alpha-2)/(\alpha-1)}$$

Lineáris sűrűségfüggvényű eloszlás

Ebben a részben olyan eloszlásokat vizsgálunk, amelyeknek lineáris a sűrűségfüggvénye. Nyilvánvalóan ezek olyan nemnegatív függvények lesznek, amik monoton növekvő vagy csökkenő. Egy lineáris függvény $f(x) = \alpha x + \beta$ alakban írható fel, ahol $\alpha, \beta \in \mathbb{R}$. Ha α pozitív, akkor a függvény szigorúan monoton nő, ha pedig negatív, akkor szigorúan monoton csökken. Legyen az f sűrűségfüggvényünk értelmezési tartománya az $[0, 1]$ intervallum, értékészlete pedig $\mathbb{R}_0^+$. Keressük azt az $x_{0.8} \in [0, 1]$ (monoton csökkenő függvény esetén $x_{0.2} \in [0, 1]$) pontot, és azt az f sűrűségfüggvényt amire teljesülnek a következő feltételek:

1.

$$(3.2) \quad \int_{x_{0.8}}^1 \alpha x + \beta \, dx = 0.2,$$

(illetve monoton fogyó függvén esetén:

$$\int_0^{x_{0.2}} \alpha x + \beta \, dx = 0.2,)$$

2. Továbbá az f sűrűségfüggvényre teljesülnek:(a) Az integrálja a $[0, 1]$ intervallumon 1

$$(3.3) \quad \int_0^1 f(x) \, dx = \int_0^1 \alpha x + \beta \, dx = 1$$

(b) A keresett $[0.8, 1]$ (ill. $[0, 0.2]$) intervallumon a várható értékek aránya 0.8.

$$(3.4) \quad \frac{\int_{x_{0.8}}^1 x(\alpha x + \beta) \, dx}{\int_0^1 x(\alpha x + \beta) \, dx} = 0.8$$

(illetve

$$\frac{\int_0^{x_{0.2}} x(\alpha x + \beta) \, dx}{\int_0^1 x(\alpha x + \beta) \, dx} = 0.8)$$

Ezek a Pareto-elv teljesülésének definíció szerinti feltételei. A függelékben található **Mathematica** programból [13] látszik, hogy egyetlen olyan $x_{0.8}$ pontot találtunk, amire igaz az (3.2) feltétel, a (3.3) kritériumnak eleget tevő α mellett, viszont erre az $x_{0.8}$ pontra nem teljesül (3.4). Konstans sűrűségfüggvény esetén az (3.4) egyenlet bal oldalán szereplő hányados negatív értéket vesz fel. Tehát lineáris sűrűségfüggvények nem teljesítik a Pareto-elvet.

4. fejezet

Alkalmazások

4.1. Az alapul vett epidemiológiai adatbázis leírása

A számításokban és a példákban konkrét, valóságos statisztikai adatokkal dolgoztunk (v.ö. [7]). 2005 tavaszán Kis Ildikó (e-mail: ildiko.kis@office.ksh.hu) rendelkezésemre bocsátott egy közel ötven táblázatból álló, a Központi Statisztikai Hivatal által készített adatállományt. A táblázatok epidemiológiai adatokat tartalmaznak különböző tulajdonságok szerint vizsgálva; alapvetően két fő szempont alapján: 2003-as évi adatok egy adott fertőző betegségben szenvedők számáról a 20 fő területi egység között elosztva (a 19 megye és Budapest), illetve egy adott betegségben szenvedők számának változása az idő függvényében (a szereplő évek 1970, 1980, 1990, 2000, 2002 és 2003). A programok, a részletes számolási eredmények és ábrák a Függelékben található; itt csak néhány fontos, illetve jellegzetes eredményt és ábrát emelünk ki.

4.2. Diverzitás és koncentráltóság epidemiológiai adatoknál

Először a Központ Statisztikai Hivatal által küldött *Bejelentett fertőző betegségek száma terület szerint* (2003) című táblázatot kellett a **Mathematica**-nak úgy átadni, hogy egy olyan mátrix keletkezzen, amelynek az első oszlopa a területi egységek (megyék) nevét tartalmazza, az első oszlopa pedig a betegségek nevét, amik most csak számok 1-től 22-ig. A mátrix elemei számok, a következőképpen definiálva: $a_{i,j}$ az i -edik megyében a j -edik betegségben szenvedő regisztrált betegek száma.

4.2.1. Koncentráltóság

A betegségek területi eloszlásainak koncentráltóság szerinti tulajdonságait fogjuk ebben a részben vizsgálni. A vizsgálatban használt koncentráltósági indexek a már korábban definiált függvények, a következők:

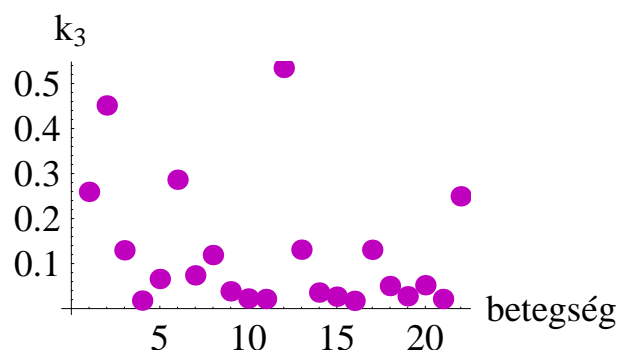
1. Korrigált **Berger–Parker-féle dominanciaindex**,
2. **Herfindahl-index**,
3. **szóráshányados-index**.

Még mielőtt lefuttatnánk a programot, vagyis alkalmaznánk ezeket a függvényeket a táblázatra, lehet következtetni az indexeknek az implicit alakjából is arra, hogy melyik milyen tulajdonságú. A **Berger–Parker-féle dominanciaindex**nél csak a legnagyobb relatív gyakoriság és a fajok száma számít. Ez az index nem különböztet meg két olyan populációt, amelyekben e kettő azonos, de a többi relatív gyakoriság különbözik bennük. A másik két index, ahogy azt már korábban láthattuk, egymásnak monoton függvénye. Így még a tényleges alkalmazás előtt gondolhatjuk, hogy a második két index értékeit érdemes jobban figyelni. Viszont az is igaz, hogy e két index

4.2. DIVERZITÁS ÉS KONCENTRÁLTSÁG EPIDEMIOLÓGIAI ADATOKNÁL33

által felvett értékek valószínűleg közel ugyanúgy fognak viselkedni a táblázat oszlopain.

A program lefuttatása után a második és harmadik index szerint a betegségek két, egymástól elkülöníthető csoportra oszthatók. Néhány betegség koncentráltan jelenik meg a területeken, míg a többség inkább szétoszlik a megyékben. (Megjegyezzük, hogy az alábbi ábrák szemléltető jellegűek, mivel az ábrán szereplő formális betegség $\rightarrow$ index függvényeknek nem értelmesek gyakorlati szempontból. Az EXCEL program szokásos oszlopdiagramjaihoz hasonlítanak.) A **Herfindahl-index** értékei:

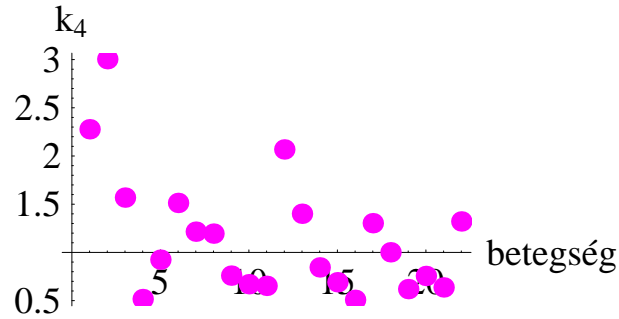

4.1. ábra. A Herfindahl-index értékei

A **szóráshányados-index** értékei:

A **Herfindahl-index** szerinti öt legkoncentráltabb betegség a következő:

- Hepatitis infectiosa,
- Hepatitis A,
- AIDS,
- Keratoconjunctivitis epidemica (Járványos kötőhártya-gyulladás),
- Halálos kimenetelű nosocomialis sepsis.

4.2. ábra. A szóráshányados-index értékei

A szóráshányados-index szerinti öt legkoncentráltabb betegség a következő:

- Hepatitis infectiosa,
- Hepatitis A,
- Hepatitis B,
- AIDS,
- Keratoconjunctivitis epidemica (Járványos kötőhártya-gyulladás).

Egy betegség eltéréseivel ugyanaz az eredmény mindkét index szerint.

4.2.2. Diverzitás

Most ugyanazt az adatsort fogjuk elemezni dichotom diverzitási indexekkel. Az indexek az alkalmazásuk sorrendjében a következők:

1. fajok száma,
2. redukált fajsám,

3. **Gini–Simpson-index**,

4. **Shannon-index**,

5. **Brillouin-index**.

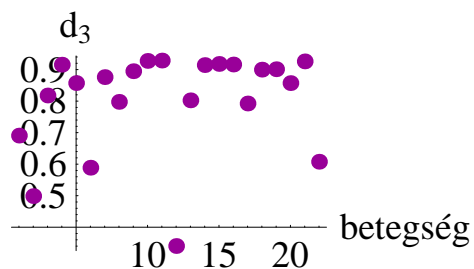
A koncentrátsági indexekhez hasonlóan diverzitási indexeknél is már a képletből lehet látni, hogy melyik függvénynek mi a jelentősége. Mivel az első két index teljesen érzéketlen az eloszlásra, vagyis a relatív gyakoriságokra, így azok csak említés szintjén jelennek meg ebben a részben. A **Gini–Simpson**- és a **Shannon-index** közös tulajdonsága, hogy mindkettőben csupán a relatív gyakoriságokat kell ismerni, vagyis a populáció egyedszámára nincs szükség a mérőszám kiszámításához. Ezzel szemben a **Brillouin-index**ben relatív gyakoriságok helyett egyedszámokkal számolunk. Ezt a függvényt, ami az előzőhöz hasonlóan egy entrópia, a szakirodalom gyakran a **Shannon-index** véges megfelelőjének nevezi, még pedig éppen az előbb említett különbség miatt. Ha lefuttatjuk a programot a táblázat oszlopaira, akkor valóban láthatjuk, hogy az első két index nem mond el túl sokat a betegségek területi diverzitásáról, csupán azt, hogy hány megyében fordulnak elő. A többi függvéynél viszont, ahogy a koncentrátságnál is, szét lehet bontani a betegségeket diverz és kevésbé diverz csoportra. Ha úgy gondoljuk, hogy kézzelfogható az ellentét a koncentrátság és a diverzitás jelentésének tartalma között, akkor igaznak kell lennie annak, hogy az öt legkoncentráltabb betegség egyben az öt legkevésbé diverz betegség is. Némely diverzitási indexnél ez teljesül is a táblázatra, viszont nem jellemző, hogy az indexek pontosan ugyanazt az öt betegséget választják ki.

Nézzük meg e három index szerint legkevésbé diverz betegségeket, majd vessük össze a Herfindahl- és a szóráshányados-index szerint legkoncentráltabb betegségekkel!

A **Gini–Simpson-index** szerinti öt legkevésbé diverz betegség:

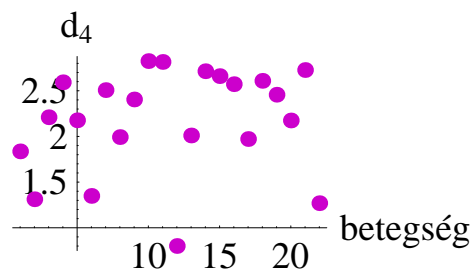
- Hepatitis infectiosa,

A(z) 3. diverzitási index változása
a betegség függvényében

4.3. ábra. A Gini-Simpson-index értékei

A(z) 4. diverzitási index változása
a betegség függvényében

4.4. ábra. A Shannon-index értékei

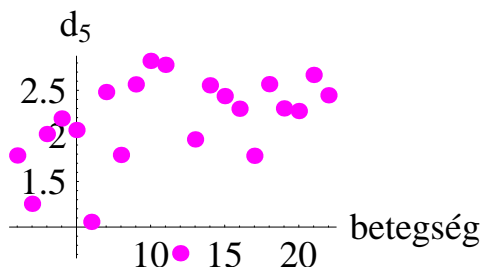
- Hepatitis A,
- AIDS,
- Keratoconjunctivitis epidemica (Járványos kötőhártya-gyulladás),
- Halálos kimenetelű nosocomialis sepsis.

A **Shannon-index** szerinti öt legkevésbé diverz betegség:

- Hepatitis infectiosa,

4.2. DIVERZITÁS ÉS KONCENTRÁLTSÁG EPIDEMIOLOGIAI ADATOKNÁL37

A(z) 5. diverzitási index változása
a betegség függvényében

4.5. ábra. A Brillouin-index értékei

- Hepatitis A,
- AIDS,
- Keratoconjunctivitis epidemica (Járványos kötőhártya-gyulladás),
- Halálos kimenetelű nosocomialis sepsis.

A **Brillouin-index** szerinti öt legkevésbé diverz betegség:

- Hepatitis infectiosa,
- Hepatitis A,
- AIDS,
- Keratoconjunctivitis epidemica (Járványos kötőhártya-gyulladás),
- Encephalitisinfectiosa.

A számítási eredményekből is jól látszik, hogy a legkoncentráltabb betegségek csoportja legfeljebb egy betegségben különbözik a legkevésbé diverz betegségek csoportjától. Ez is azt bizonyítja, hogy az az elméleti sejtés, miszerint a koncentráltági és a diverzitási indexek közötti különbség nem több, mint azonos típusú indexek közti eltérés, a gyakorlatban is igazolódni látszik.

4.3. A koncentráltági és diverzitási indexek időfüggése

A bejelentett fertőző megbetegedések száma és aránya című táblázat adataira alakítottuk a fent bevezetett koncentráltági és diverzitási indexeket, így képet kaptunk azok időbeli változásáról. Eszerint megállapíthatjuk, hogy a különféle koncentráltági indexek is hasonlóan változnak, és a különböző diverzitási indexek is hasonlóan változnak.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az utóbbi időben Magyarországon a fertőző betegségek koncentráltága nő, ennek megfelelően diverzitásuk csökken, bármelyik mérőszámot használjuk is.

A részletes számolások és ábrák a 2. Mellékletben láthatók.

4.4. A Pareto-elv érvényesülése epidemiológiai adatoknál

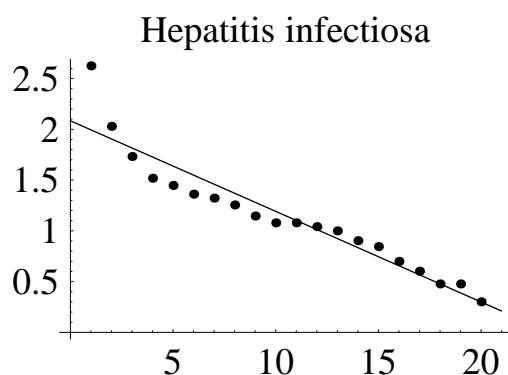
A Pareto-elv teljesülésének a feltételeit ellenőrizni tudjuk egy adott mintán, ha meg tudjuk állapítani, hogy milyen eloszlásból származik a minta, és becslést tudunk adni az eloszlás paramétereire. Itt is a *Bejelentett fertőző betegségek száma terület szerint* (2003) táblázatot fogjuk elemezni az egyes betegségek területi eloszlása szerint. Először azt a sejtésünket igazoljuk, hogy a betegségek eloszlása hatványeloszlás. Mint azt már láttuk az előző fejezetben, a hatványeloszlásokkal könnyű dolgozni, mert általánosságban kiszámítható, hogy milyen paraméterek mellett teljesítik a Pareto-elvet.

Az elemző program úgy működik, hogy veszünk egy betegséget, és az egyes területeken bejelentett fertőzöttek számát először csökkenő sorrendbe rendezzük, majd így ábrázoljuk egy logaritmikus koordináta-rendszerben. Erre a pontsorozatra illesztünk egy egyenest, ez lesz a regressziós egyenes. Majd egy beépített függvény segítségével megállapítjuk, hogy a minta illeszkedik-e az egyenesre. A pontokhoz illesztett regressziós egyenes illeszkedését a

4.4. A PARETO-ELV ÉRVÉNYESÜLÉSE EPIDEMIOLOGIAI ADATOKNÁL39

varianciaanalízisen alapuló F-próbával vizsgálva azt találtuk, hogy 95%-os szinten az illeszkedés elfogadható. Ez minden esetben teljesül, vagyis mind-egyik pontsorozat közelíthető egyenessel. Ami azt jelenti, hogy eloszlásaik megfelelnek hatványeloszlásoknak [3, 4].

`elemzes[2]`

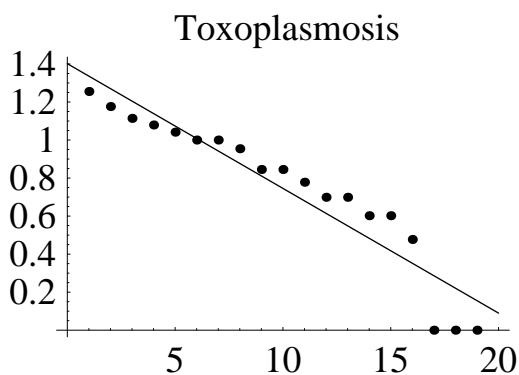
	Estimate	SE	TStat	PValue	
{ParameterTable → 1	2.0842	0.0869171	23.9792	0	
x	-0.0892459	0.0072557	-12.3001	0	
RSquared → 0.893675, AdjustedRSquared → 0.887768, EstimatedVariance → 0.0350091,					
	DF	SumOfSq	MeanSq	FRatio	PValue
ANOVA Table → Model	1	5.29661	5.29661	151.293	0
Error	18	0.630163	0.0350091		
Total	19	5.92677			

4.6. ábra. Egy példa a program outputjára

Ezen az ábrán látható, hogy első közelítésként elfogadható a hatványfüggvény hipotézis, de valószínűnek látszik, hogy egy általánosabb függvény családdal való illesztés még pontosabbnak bizonyulhat. Ilyen általánosabb családot alkotnak a Zipf–Mandelbrot eloszlások [8]: $F(i) = p_i = \frac{a}{(b+i)^c}$, ahol a és c az eloszlás paraméterei, b pedig konstans.

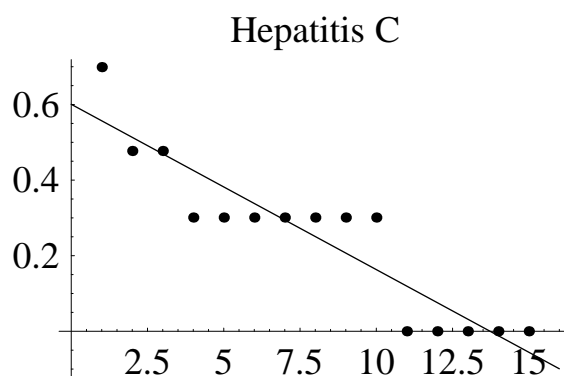
A következő ábrán egy láthatóan szép illeszkedés szerepel, ami főleg azért jött létre, mert elég sok adattal dolgozott a program. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy minden megyében jelentős esetszámot regisztráltak. Ilyenek

például azok a fertőző gyerekbetegségek, amelyek ellen nem adnak védőoltást.

4.7. ábra. Látható az illeszkedés

Ezen az ábrán pedig olyan illeszkedés látható, ahol a betegség nem az egész országban elterjedt, sőt ahol előfordul, ott is viszonylag kevés a fertőzöttek száma. Ilyenek például a vér útján terjedő betegségek.

4.8. ábra. Kevés adat miatt kevésbé illeszkednek a pontok

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Izsák János egyetemi tanárnak, konzulensemnek, Tóth János egyetemi docensnek folyamatos segítségükért és türelmükért. Továbbá köszönöm Kis Ildikónak az adatokhoz való hozzájárulás lehetőségét. A dolgozat a T047132 számú OTKA részbeni támogatásával készült. ¹

---

¹És köszönöm mindenkinek, akinek e és a betű szerepel a nevében.

Irodalomjegyzék

- [1] Andai, A.: *Információgeometria a kvantummechanikában*, (Ph D értekezés), BME, Budapest, 2003.
- [2] Arnold, B. C.: *Pareto Distributions*, International Co-operative Publishinghouse, USA, 1983.
- [3] Bolla, M. – Krámlí, A.: *Statisztikai következtetések elmélete*, Typotex Kiadó, Budapest, 2005.
- [4] Ezekiel, M. – Fox, M. A.: *Korreláció- és regresszió-analízis*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- [5] Izsák, J.: *Bevezetés a biológiai diverzitás mérésének módszertanába*, Scientia Kiadó, Budapest, 2001.
- [6] Izsák, J.: Sensitivity Profiles of Diversity Indices, *Biometric J.* **38** (1996) 921–930.
- [7] Izsák, J.: A pilot study on the frequency structure of histological neoplasm diagnosis in rats, *J. theor. Biol.* **236** (2005) 427–437.
- [8] Izsák, J.: Some practical aspects of fitting and testing the Zipf–Mandelbrot model. A short essay, *Scientometrics* **67** (2006) 107–120.
- [9] Izsák, J. – Papp, L.: On diversity and concentration indices in ecology, *Coenoses* **13** (1) (1998) 29–32.

- [10] Newman, M. E. J.: Power laws, Pareto distributions and Zipf's law, <http://arXiv:cond-mat/0412004> v2 9 Jan 2005
- [11] Ohya, M., Petz, D.: *Quantum Entropy and its Use*, Springer, Berlin, 2004
- [12] Stoyan, D.: *Comparison methods for queues and other stochastic models*, John Wiley and Sons, Chicester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore, 1983.
- [13] Szili, L. – Tóth, J.: *Matematika és Mathematica*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1996.
- [14] Tóthmérész, B.: *Diverzitási rendezések*, Scientia Kiadó, Budapest, 1997.